

SZENT CIRÁKUS (CIRJÉK), A SZEMVERÉST GYÓGYÍTÓ

A népi vallásosság egyik legkutatottabb részterülete a szentkultusz, vagyis a szentek tisztelete, annak formái, elterjedtsége, történeti vagy recens adatok alapján. A vajdasági magyar néprajzkutatás már több idevágó anyag közlésével, tanulmánnyal gazdagította a tudományszak ezen ágát, s publikációs eredményei révén a Délvidék magyarságának ilyen kultúrája sem fehér folt már e téren. Csak az a kérdés, hogy vajon a közzétett kutatási eredményeink eljutnak-e a magyar nyelvterületen hasonló témakörrel foglalkozó szakemberekhez. S most nemcsak az utolsó tíz év könyvterjesztésének áldatlan helyzetére gondolok, hanem a korábbiakra, a tíz-húsz éve megjelentekre is. Természetesen a Magyarországon, vagy más országokban publikált hasonló kiadványok hozzánk is éppoly nehezen jutnak el, s így mi sem értesülünk mindig a vizsgáldások újonnan, esetleg korábban megjelent eredményéről.

A népi hiedelemvilág kutatása azonban elég fontos része a vajdasági magyar néprajzkutatásnak, s alapvető forrásmunkákat publikáltak már erre felé (Jung 1985, 1990, Kovács 1982, Borús 1981, legújabbán pedig *A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza* 2002). A Kiss Lajos Néprajzi Társaság 2002. évi zentai nyári néprajzi konferenciája is e fogalomkörből merítette témáját, amikor a szemverést és annak gyógyítását jelölte meg a kutatás fő feladatául. Természetesen a népi gyógyítás sok változatát ismeri e betegség orvoslásának, s jómagam most a hiedelemkutatás és a népi vallásosságkutatás közötti összefüggésre hívnám fel a figyelmet.

A laikus szakralizmust, s azon belül az archaikus népi imádságokat és a szentek népi kultuszát immár jó húsz éve vizsgálva elmondhatom, hogy mifelénk még nem foglalkoztunk a Tizennégy Segítőszent itteni tiszteletével. Pedig, ha csak emlékeiben is, de a későközépkori eredetű, s a XVIII. században újjáéledt kultuszuk máig fellelhető.

A Tizennégy Segítőszent: Balázs, György, Achatius (Akácus, Ákos), Erasmus, Vitus, Margit, Kristóf, Pantaleon, Cyriacus (Cirjék), Egyed, Eustachius (Euszták), Dionysius (Dénes), Katalin és Borbála, akiket a mindennapok védőszentjeiként tart számon a hivatalos szentisztelet. Kultuszuk először a XIV. századi európai nagy pestisjárvány idején jött létre németföldön. Az ott és akkor megismert, becsült szentek tiszteletét a mi török után újrateremtett vidékünkön a német telepesek terjesztették, mint ahogy például az állattartók patrónusáét, Szent Vendelét (tiszteletéről lásd Jung 2000), a szőlővédőszent

Szent Orbánét és Szent Donátét (lásd Silling 2002) stb. Mert abban az időben sok védőszent közbenjárását kérte az itteni lakosság reménytelen helyzetében. Így lett „népszerű” például Szent Rókus, a járványos betegségek ellen oltalmazó, barokk kori tiszteletű szent is, aki itteni templomok: Szabadka, Zenta, Újvidék; kápolnák: Zombor, Kerény, Prigrevica – Szentiván, Palánka, Bajmok, Szabadka, Versec titulusa lett, s szobrot is állítottak neki Szabadkán és Béregen (lásd: Beszédes 2001).

A Tizennégy Segítőszent tagjait külön-külön is tisztelték, templomuk patrocíniumává választották pl. Szent Katalint a bánáti Surján, Bocsár és Újfalu katolikusai (Erős 1993), s ma is láthatók ábrázolásaik pl. Szent Borbáláé a muzsliai s az écskai templomban. Vajdasági parasztházakban találunk még olyan üveg- és tükörképeket, melyek a gótika kora óta tisztelt Szent Borbálát, Szent Katalint, s a Tizennégyek közé ritkán bekerült Szent Lénárdot, a rabok patrónusát ábrázolják. Ez utóbbi szentnek az alakját Szacsvey Éva éppen zombori készítésű üveggépen fedezte fel (Szacsvey 1990). Ezek a tükrösök azonban jórészt osztrák, bajor, cseh, sziléziai üveggépfestő műhelyekből kerültek ki, s az ottani készítőik termékeiket a dunai hajózás útján juttatták el ily távoli vidékekre is. Ezek a sorozatművek többször ugyanazt a témát (szent, bibliai jelenet) festették meg, s vásárokon, búcsúkon, házalók által értékesítették őket. A vékonyabb zsebű vásárlóközönség igényeit elégtették ki. Szent Balázs napjának liturgikus hagyománya ma is a vajdasági katolikus templomokban a balázsolás, a balázsdás osztása. Tisztelete Rajna vidéki eredetű (Bálint 1981).

A Bácskában egyetlen kápolnát ajánlottak a Tizennégy Segítőszent tiszteletére. Ez az észak-bácskai Gákován (Gádor, ma Gakovo) állt, amely falunak a II. világháború utáni évekig kimondottan német lakossága volt.

Az Északnyugat-Bácskához közeli Drávaszögben pedig még temploma is volt a Tizennégy Segítőszentnek, méghozzá a Bellyéhez közeli Dárdán (Kölnei–Balázs 2002). Bizonyára a Baranyában szép számban élő németeknek köszönhetően.

Visszatérve a Tizennégy Segítőszent és az etnomedicina kapcsolatára elmondhatom, hogy egy feltáratlan népi szentisztelet nyomára leltem a szemverést gyógyító ráolvasásokban a bácskai Kupuszinán. A betegséget gyógyító eljárás ismertetése után két adatközlőm is a felajánlást Szent Cirákus, illetve Szent Cirunkos tiszteletére tette ekképpen:

*„. . . egy Miatyánk, egy Üdvözlégly és akkó felajánlás.
Felajánlom ezt a kevés imádságomat
a Szent Cirákus tiszteletire,
hogy úgy menjen le errí a Mariskárú – vagy
ami a neve – a szemverés,
mind a Jordán vize lement a márvánkírol.*

Akkó Dicsésség . . . igen . . . Dicsésség . . . , hát mi az, az egy szent vót, Zén nagymamámtol . . . negyvenegybe (halt meg) . . . hetvenkét (éves volt) . . . Obrotka Rozália.”

(Elmondta: Szklenár Mária, született 1922-ben Kupuszinán. Gyűjtötte: Silling István 1980-ban Kupuszinán.)

„ . . . három Miatyánkot, három Idvezletet . . . , mikö elimádkozza, akkö szépen visszakézbí dobája bele és mindég azt mon . . . izél . . . Jézus, Márija, Szent József. Felajánlom ezt a imádságot a Szent Cirunkos tiszteletire, kik szemverésbe meghaltak.”

(Elmondta: Bujákné Janovics Rozália, született 1922-ben Kupuszinán. Gyűjtötte Silling István 1980-ban Kupuszinán.)

A második ráolvasásszövegben a név alakja bizonyára a több száz éves szájhagyományozódás által történt elhallás eredménye, de még így is biztosan kikövetkeztethető, hogy valójában kiról is van szó.

De valójában ki is volt Szent Cirákus, Cirunkos, akiról sem a kétkötetes *A szentek élete* (Dr. Diós főszerk.), sem a *Szentek kislexikona* (White 1999) nem tesz említést. Latinul Cyriacus, magyarul Szent Cirjék névvel egy az 1400 körüli időkből fennmaradt bajorországi imaformulában találkozunk először, ahol Szent Cyriacusként szerepel, s később több imában is (Kölnei–Balázs é. n.). Legendájának éppen a központi eleme az a mozzanat, amikor megmagyarázhatatlan, de a szemveréssel rokonítható betegségből gyógyít. A *Magyar katolikus lexikon* már említi nevét, s szerinte a keresztény Cyriacus diakónus volt, s Diocletianus császár lányát gyógyította meg, kiüzte belőle az ördögöt. A császár hálából ugyan megjutalmazta, de utóda mégis a fejét vette a gyógyítónak. „Az ikonográfia . . . Cyriacust ismeri, akit a tizennégy segítőszent között, mint a gonosz lelkek ellen oltalmazót ábrázolnak . . . Mindig diakónus öltözetet visel, kezében kard, pálmaág. Egyedi attribútumai az ördög v. egy sárkány a lába alatt v. láncra verve, ill. a meggyógyított leány alakja a lábánál” – jellemzi a lexikon a 305-ben vértanúságot szenvedett szentet. Bálint Sándor *Ünnepi kalendáriumában* pedig idézi a Tizennégy Segítőszent litániájának fordítását, melyben a következőképpen dicsőítik Szent Cirjéket: „Szent Cirjék, te a gonoszlélek hatalmas kiüzője, hatalmas pártfogó a pokoli kígyó incselkedése ellen . . .” (Bálint 1998). A 2002-ben (bár sem a kiadás évét, sem a kiadás helyét nem adja meg a könyv) megjelent Kölnei–Balázs szerzőpár könyve már kimondottan a Tizennégy Segítőszent magyarországi kultuszával foglalkozik, s a következőkkel árnyalják Szent Cirjékről az eddigieket: „megvéd a gonosz szellemek támadásaitól, kísértésektől, megszállottságtól”. Ismételten az ismeretlen gonosz, ártó lények, rossz szellemek elleni oltalmazót látjuk Szent Cirjék személyében, s így nem csoda, ha a szemverés gyógyítójaként is őt jelölik meg a kupuszinai ráolvasások. A Kölnei–Balázs-könyv *A Tizennégy Segítőszent szerepe a magyarországi népi vallásosságban, a népszokásokban* című fejezetében Szent Cirjékről szó sem esik. Pócs Éva könyvében (Pócs 1986) a magyar ráolvasásokban sem szerepel e védőszent neve.

A Tizennégy Segítőszent-csoportban a mélységesen vallásos ember szinte minden gondjára, betegségére talált megfelelő védőszentet, oltalmazót, „akinek legendája, élettörténete hordozott olyan mozzanatokot, amelyek alapot adtak egy sajátos élethelyzetben a segítségkérésre” (Kölnei–Balázs 2002:). Ezért gyakran imádkoztak hozzájuk, vagy külön valamelyikükhöz, hogy segítségüket, közbenjárásukat kieszközljék.

Karl Künstle német kutató hívja fel a figyelmet a néphagyomány és a segítő szentkultusz közötti kapcsolatra. Egy a XIX. században, német nyelvterületen gyűjtött népi gyermekimádságra utal, amely a Tizennégyek társaságát említi, csak éppen angyalok formájában. Ezt az imádságot német nyelven magam is

meztaláltam a bácskai Dunacsében (Čelarevo), Apatinban és a bánáti Lukácsfalván (Lukino Selo), ahova az egykori Rudolfsnade (Knićanin) faluból érkezett imádkozó asszony hozta el. Az apatini változat így szól:

*In gottes Namen schlafen genge,
vierzehn Engel mit mir gange,
zwei zu Kopf
zwei zu Fuss,
zwei zur rechten,
zwei zur linken Seit,
zwei decken mich
zwei wecken mich
und zwei fuhren mich in das himmlische Paradies.*

(Lefrta Kiss Ferencné szül. Haman Mária 1996-ban. „... a nagymamámtól tanultam ezt az imát gyerekkoromban. A nagymamám Szarvas Ádamné, szül. Aman Erzsébet [Elisabeta] született Apatinban 1868-ban.”)

Ugyanakkor magyarul is megtaláltam ezt az imádságot a bácskai Szilágyi községben, ahova a szomszédos Doroszlóról került, ugyancsak német közvetítéssel:

*Este, ha lefekszem,
Tizennégy angyal őrizzen engem!
Kettő a fejemnél,
Kettő a lábaimnál,
Kettő jobb oldalon,
Kettő bal oldalon,
Kettő takargasson,
Kettő ébresztgessen,
Kettő vezetgessen a mennyei paradicsomban. Ámen.
Aki ezt az imát elmondja,
Angyalok őrzik álmát.*

„Ezt a nagymamámtól hallottam, aki Doroszlón született. Neve Kró Katalin, 66 éves. Ő is a nagymamájától tanulta . . .”

(Elmondta: Pintér Attila, 13 éves. Szilágyi.)

Gyűjtötte: Pintér Attila 1995-ben. A szöveget írásban kaptam.)

Tehát ez – a Tizennégy Segítőszent tiszteletkörében fogant imádság – ma is mindenütt megtalálható, ahol németek élnek. Sőt a velük együtt élő más nemzetiségeknél is. (Az imádság délszláv változatát a magyarországi horvátok körében a németek által sűrűn lakott Baranya megyében, Olasz községben, Marica Popovićtól gyűjtötte Frankovics György.)

Németországban természetesen többet foglalkoznak a Tizennégy Segítőszent kultuszával, s a már többször idézett Kölnei–Balázs-féle könyv is idézi Höfler 1899-ben kiadott könyvéből a következőket: „A segítőszentek . . . a pogány betegség- és egyéb rontódémonok keresztény ellenpárjai. Az ősgyógyászat összefonódott az áldozatbemutatással, varázslással, ráolvasással” (Kölnei–Balázs 2002: 15). Tehát az általam meglelt ráolvasások nagyon régi, po-

gány kori, s csak később krisztinaizált eredetűek, melyek kapcsolata a népi gyógyítással máig kimutatható. S a középkorban tisztelt Szent Cyriacus (Círjék) emléke is így maradt fenn a kupuszinai folklórban.

IRODALOM

- A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza*
(2002) CD-ROM, Szabadka
- BÁLINT Sándor
1981 *A hagyomány szolgálatában.* Budapest
1998 *Ünnepi kalendárium.* 1–3., Szeged
- BESZÉDES Valéria
2001 *Ünnep ez nekünk.* Írások a szabadkai népi vallásosságáról. Szabadka
- BORÚS Rózsa
1981 *Topolya népszokásai.* Újvidék
- Dr. DIÓS István (főszerk.)
1988 *A szentek élete. I–II.,* Budapest
1993 *Magyar katolikus lexikon. II.,* Budapest
- ERŐS Lajos (összeállította és szerk.)
1993 *Adalékok a Zrenjanin–nagybecskereki Egyházmegye történetéhez.* Tóthfalu
- FRANKOVIĆ, Đuro (szerk.)
1993 *Etnografija Južnih Slavena u Madarskoj. 10.,* Budapest
- HÖFLER
1899 *Das Jahr im oberbayrischen Volksleben mit besonderer Berücksichtigung der Volksmedizin.* München
- JUNG Károly
1985 *Táltosok, ördögök, garabonciások. Bevezetés népi hiedelmeink – babonáink – világába.* Újvidék
1990 *Hiedelemmondák és hiedelmek. Adatok Gombos falu hiedelemvilágához.* Újvidék
2000 *Régiék kalendáriuma. Heti jegyzetek az esztendő népi hagyományvilágáról.* Újvidék
- KOVÁCS Endre
1982 *Doroszló hiedelemvilága.* Újvidék
- KÖLNEI Livia–BALÁZS Erzsébet
é. n. (2002) *omni Hora. Minden órában. A Tizennégy Segítőszent kultusza Magyarországon,* h. n. (Kairos Kiadó)
- PÓCS Éva (válogatta, összeállította, a Jegyzeteket és az Utószót írta)
1986 *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások.* Budapest
- SILLING István
1982 *Kilenc nem kilenc (Kupuszinai ráolvasások).* Hungarológiai Közlemények, 14. évf., 51. sz., 249–258. o.
2002 *Vallási néphagyomány. Írások a vajdasági népi vallásosság köréből.* Újvidék
- SZACSVAY Éva (a kiállítás anyagát válogatta és rendezte)
1990 *Üveg- és tükörképek a Kárpát-medence népeinél.* Békéscsaba
- WHITE, Kristin E.
1999 *Szentek kislexikona.* Budapest, 1999